

«ЛЯЛЬКОВИЙ ДІМ»

В основі п'єси – історія молодої вродливої жінки Нори, яку оточує налаштований побут. Вона має заможного чоловіка, прекрасних дітей. Дія розпочинається напередодні Різдва, саме тоді, коли закінчився важкий період у житті родини: Хельмера (чоловіка Нори) призначено на посаду директора Акціонерного банку, важка праця й матеріальні нестатки минулися, яскраво горить новорічна ялинка, куплено дарунки, тривають веселі приготування до свята. Чого ще може бажати жінка, та й будь-яка людина?

Цілковиту ілюзію щастя Ібсен посилює добором деталей. Знаменними є перші слова твору в описі обстановки «затишна кімната». І справді, усі речі на новій квартирі Хельмерів дібрані зі смаком і любов'ю. У цьому гнізді господиня Нора впевнено почувається і «посміхається тихим задоволеним сміхом». Вона може дозволити собі не економити гроші, розраховуючись із посильним, і почастиватися мигдальним печивом. «Це наше перше Різдво, коли в нас немає потреби так обмежувати себе», – відповідає Нора на дорікання Хельмера, що вона витрачає надто багато грошей. Чоловік Нори називає її пестливими іменами: «жайворонок», «білочка», «пташка»; вона в нього не розмовляє, а «співає». Молода жінка має всі підстави промовляти: «Як дивно жити і відчувати себе щасливою». Це нагорода за ті страждання, які їй довелося пережити.

Але то омана. Непорушна будівля сімейного щастя вже на цьому етапі починає хитатися, і на блакитному небі, під яким існує героїня, з'являються хмари – провісниці жакливої бурі. Уважний і милий Хельмер поводить з дружиною так, що в глядачів і читачів починає складатися враження: він, мабуть, і кохає Нору, але не як людину, а як власність, як прекрасну коштовну іграшку. Хельмер скрізь підкреслює свою принциповість, постійно повчає Нору і закликає її бути ошадливою. Здається, він робить це тільки заради того, щоб зайвий раз переконатися, що дружина згодна цілком скоритися його волі. Після цього він щедро дає їй гроші. Окрім того, уже на перших сторінках п'єси привертають до себе увагу деякі особливості поведінки Нори, які повною мірою розкриються пізніше: наприклад, уперта відмова героїні придбати собі якийсь подарунок і бажання взяти його грішми натякають на наявність якоїсь прихованої таємниці.

Наближенням до цієї таємниці є зустріч Нори з фру Лінне. У їхній розмові нібито набуває подальшого розвитку мотив щастя головної

героїні, який посилюється контрастним порівнянням доль обох жінок: якщо Нора, врятувавши свого чоловіка від хвороби і подолавши всі труднощі, живе повним життям, то фру Лінне відчуває на душі лише порожнечу. До того ж, під час бесіди з'являється первинна версія того «героїчного вчинку», яким Нора так пишається. За її словами, він виглядає зовсім не як поганий вчинок, а навпаки, як самопожертва.

У ході викладу цих обставин виникає ще один важливий мотив, який є ключовим образом твору. Принаймні, про це заявлено в його назві – це незгода Нори з тим, що вона – лише лялька, легковажна пташка, нездатна на щось серйозне. Аби довести протилежне, Нора подає другу версію зцілення Хельмера: уже не батько допоміг їй матеріально, а вона сама дістала гроші, проте не каже, де саме. Чоловік також про це нічого не знає, бо правда може зруйнувати сімейний добробут. Тепер Нора таємно частинами сплачує борг, відмовляючи собі в усьому. Для неї це незаперечний доказ, що вона – людина, неповторна індивідуальність. Увесь перебіг подій у п'єсі розгортається навколо цього вчинку Нори та її спроб довести власну самоцінність. Зіставляючи погляд різних персонажів і таємницю героїні з її власною позицією, автор здійснює свій критичний аналіз загальноприйнятих цінностей, а також намагається розв'язати головне етичне питання твору: «Що заважає людині бути власне собою?».

Таємниця Нори прояснюється остаточно, коли приходить Кrogстад. Цікаво, що ця людина, яка несе стільки лиха для героїні, з'являється в розпалі її гри з дітьми – то ніби останній ковток щастя для жінки. Після цього події набувають драматичного і навіть трагічного характеру. Злочин, який скоїв Кrogстад (підробка грошового документа), – такий самий, як і злочин Нори. Це зумисне наголошення на тому, що обидва вчинки з погляду юриспруденції однакові, – переконливе свідчення радикалізму Г. Ібсена, який завжди перевіряє ідеали за екстремальних умов. Його підхід жорсткий – якщо ідеї або принципи витримують критику, тоді це справжня істина. Висновок, який робить Нора щодо справедливості законів, різкий та безапеляційний: закони байдужі до спонукань, тоді їх треба відкинути. Це лише перший приклад бунту героїні проти суспільства. Поки що це неспівава спроба, поодинокий випадок, але в подальшому це вже стане системою, і такі звинувачення будуть націлені на сім'ю, релігію, на всі цінності взагалі.

Логіка поведінки інших персонажів об'єктивно спонукає Нору йти в цій критиці до кінця. Велику роль у цьому відіграє самозакоханість Хельмера, його захоплення власною бездоганністю. Нора добре знає, що її чекає лише осуд з боку чоловіка, коли її злочин відкриється. Для неї немає порятунку, і вона внутрішньо погоджується зі звинуваченням у

тому, що псує морально своїх дітей, отруює родину. Серце її сповнене жахом і бажанням зупинити катастрофу. Видимість щастя виявилася ілюзією.

Ібсен зумисне відрізає молодій жінці шляхи відступу. З'ясовується, що доктор Ранк – єдина людина, у якої Нора могла позичити гроші й сплатити залишок боргу, – кохає її. За таких умов героїня не може нічого в нього просити. Показова реакція Нори після того, як Ранк залишає її оселю: «Біда іде... Іде все-таки йде...», – із жахом промовляє вона.

До рішучіших дій вдається і Кrogстад. Він вимагає підвищення, залишає в себе назавжди боргову розписку і кидає до поштової скриньки листа з викладом злочину Нори. До речі, як і в дії першій, у розмові Нори і Кrogстада можна помітити деякі фрази – передбачення власної долі героїні: вона вирішила кинути родину і дім, аби врятувати їх від ганьби, але в неї поки не стає духу. У дії третій Нора повернеться до цього рішення, але мотивування буде вже зовсім іншим і вже ніщо не зможе її зупинити. Те, що вона починає готувати розв'язку, доводить і її прохання до фру Лінне засвідчити, коли це буде треба (тобто коли хто-небудь інший, а не вона, забажає взяти провину на себе), що саме Нора підробила підпис і дату. Тут уперше з'являється мотив очікування дива. Це також дуже важлива деталь, яка несподівано спрацьовує наприкінці п'єси.

Буря, спричинена вчинками героїв у діях першій і другій, здійснюється в третій дії п'єси. Змова фру Лінне і Кrogстада, що безпосередньо передує катастрофі, – ще одна ілюстрація ібсенівського радикалізму. Фру Лінне і Кrogстад багато років перед тим кохали одне одного, але з матеріальних причин не змогли одружитися. Тепер вони вирішили з'єднати свої долі. Спочатку Кrogстад має намір забрати свого листа, але фру Лінне переконує його не робити цього: хай у шлюбі її подруги і Хельмера більше не буде брехні. Кrogстад погоджується, однак повертає боргову розписку і більше не вимагає, щоб Хельмер залишив його на посаді в банку. Такий перебіг подій ще більше загострює етичну проблематику твору. По-перше, у Нори немає можливості взагалі уникнути неприємності (якщо б вона попросила подругу вплинути на Кrogстада, той би зробив усе для коханої жінки; але Нора хоче розставити всі крапки над «і»). По-друге, той факт, що за законом їй та її родині нічого не загрожує, створює «сприятливі» умови для моральної перевірки Хельмера. Нора вдається до цього свідомо.

Не варто доводити, що «бездоганий чиновник» не витримає такої перевірки. Підхід драматурга до свого персонажа можна схарактеризувати як нищівний. Спочатку Хельмер у захваті від успіху Нори на вечірці, а також від того, що він – чоловік такої чарівної жінки. Він

осипає дружину пестливими словами. Цей любовний шебет і присяга «поставити на карту своє життя і кров» надто швидко перетворюються на розгнівану промову, коли постає небезпека для репутації і кар'єри Хельмера. У цьому епізоді варто звернути увагу на поведінку Нори: вона провокує сцену останньої розмови тим, що сама спонукає чоловіка прочитати листа.

Принциповість і непідкупність «ідеального директора» одразу зникають. Він уже готовий піти назустріч Кrogстаду. Але на жінку чекає найсуворіше покарання, треба лише зберегти зовнішню пристойність: «А щодо наших стосунків, – каже він, – то про людей – мусить бути, як і було, але, звичайно, це тільки про людське око. Отже, ти залишишся вдома, це безперечно. Але дітей ти не будеш виховувати. Я не можу довірити їх тобі...».

Проте автор підготував Хельмерові ще одне випробування, цього разу подарувавши йому порятунок: під час розмови надходить лист Кrogстада, у якому той повертає боргову розписку. Тієї ж миті палке кохання Хельмера до Нори повертається. І володар робить широкий жест: «Я простив тебе, Норо». Але їй уже не треба ні його прощення, ні слів кохання. Вона сама переходить у наступ і промовляє свою знамениту фразу: «Присядь, Торвальде. Нам з тобою є про що поговорити».

Що ж так образило і розгнівало Нору? Мабуть, відповіддю на це запитання може бути така деталь. Одразу після ознайомлення зі змістом листа Кrogстада, де повідомлялося про повернення боргової розписки, Хельмер радісно вигукує: «Норо, я врятований!» – «А я?», – розгублено знизує вона плечима. Така реакція Хельмера відкриває Норі, що в побоюваннях і тривогах чоловіка їй місця немає. Тепер вона добре бачить, що він завжди говорить тільки про себе, а дружина для нього – іграшка, яка не має власної душі, слухняно робитиме те, що захоче чоловік.

Біль і розчарування в Хельмері збудили в Норі непереможне бажання бути власне собою. Рішуче і послідовно, зовсім у дусі Ібсена, відкидає вона все загальноприйняте, що стоїть на перешкоді її пошукам власного «я». Категорично і полемічно заострено звучать висновки героїні:

1) Не має права людина виховувати когось (навіть власних дітей), коли вона не виховала себе.

2) Перший священний обов'язок людини – не перед родиною, батьківщиною і навіть дітьми, а перед собою.

3) На всі запитання: чи може бути релігія моральною підтримкою в житті? чи закони справедливі? як можна виховати себе? – немає готових відповідей. Беззаперечним є одне: не можна вірити тому, що повторюють

усі. Треба обрати шлях самоти та з'ясувати всі проблеми самотужки. Нора вперто твердить: «...Я не можу більше заспокоїтись на тому, що говорить більшість і що пишуть у книгах. Я повинна сама подумати про ці речі і спробувати розібратися в них». «Я хочу перевірити, чи правду говорив пастор Хансен або, в крайньому разі, чи може це бути правдою для мене». «От і хочу придивитись до нього (суспільства – О. П.). Мені треба з'ясувати собі, хто правий, – суспільство чи я». І ці висновки адресовані також і глядачам, і читачам, яких Ібсен закликає, якщо в них немає власних поглядів на «останні проблеми буття», твердити, як Нора: «Я не знаю, але шукатиму, а не повторюватиму бездумно чужі думки». У цій перевірці треба бути безжалісним до себе й намагатися йти до кінця, навіть коли це може спричинити конфлікт з оточенням, із близькими, суспільством. З погляду письменника, від людини треба не так багато: не брехати в душі і без упину перевіряти на собі загально визнані ідеали.

На завершення Нора виносить смертний вирок своєму кохання: «Я побачила, що ти не той, за кого я тебе вважала», – каже вона Хельмеру. Нарешті з'ясовується й те, якого дива вона чекала протягом цих днів: її чоловік повинен був не погоджуватись на умови Кrogстада і взяти провину на себе. Але цього не сталося, бо «хто ж пожертвує навіть для коханої людини своєю честю?». Нора дуже добре бачить, що цей драматичний випадок нічому не навчив Хельмера: вона назавжди залишилась для нього лише жайворонком, пташкою, лялькою. І героїня підсумовує історію свого шлюбу: «Я всі ці вісім років прожила з чужим чоловіком і прижила з ним трьох дітей». У світі немає більше див, а є лише важкі шукання істини, і Нора вирушає назустріч невідомому, а гуркіт зачинених за нею воріт лунає, як вибух бомби, що підклали під самі основи суспільства.

«Ляльковий дім» – одна з найпопулярніших п'єс великого норвезького драматурга. Одразу після постановки вона викликала палкі дискусії та суперечки. Ібсена звинувачували в підриві інституту сім'ї, релігії, інших суспільних ідеалів, виправданні «злочинниці» Нори за те, що вона залишає чоловіка і трьох дітей заради пошуку власного шляху в житті. Цей твір Ібсена – переконливий доказ його радикалізму та максималізму, бо до нього такої принципової, послідовної і руйнівної критики загально визнаних цінностей світовий театр не знав.

До того ж, «Ляльковий дім» перетворився на один із найважливіших творів у боротьбі за жіночу емансипацію. Слід одразу зазначити, що автор рішуче виступав проти такої його інтерпретації, наголошуючи на потребі тлумачити його ширше – із філософсько-етичного погляду. Проблеми Нори – це проблеми будь-якої людини взагалі, а не тільки

жінки. Ось як висловився драматург із цього приводу на святі, влаштованому йому норвезькими прихильницями його таланту: «Дякую за тост, але повинен відхилити від себе честь свідомої підтримки жіночого руху. Я навіть не дуже добре розумію його гасел. Я вважаю, що та справа, за яку борються жінки, є загальнолюдською. І ті, хто уважно прочитає мої книжки, це побачить. Певна річ, у них можна знайти бажання паралельно розв'язати і жіноче питання, але це не головне».

У «Ляльковому домі» сміливість думки Ібсена-мислителя підкріплюється новаторством Ібсена-драматурга. На прикладі цієї п'єси можна побачити майже всі головні риси «нової драми» великого норвежця. Як і в багатьох інших творах, у цій п'єсі драматург розглядає проблему «покликання», але, на відміну від «Бранда» або «Пер Гюнта», і атмосфера, і розмова, і вибір персонажів у «Ляльковому домі» цілком співзвучні духові новітнього світу. Насамперед, у творі зображено сучасну Норвегію. Побутові деталі максимально наближено до дійсності, у якій живуть глядачі. Отже, Ібсен реабілітує повсякденну реальність як джерело драматичного. Окрім того, дійові особи розмовляють не віршами, як це було прийнято в романтичному театрі, а звичайною прозою, і в «Ляльковому домі» драматург у її використанні сягає справжньої віртуозності. Він уміло послуговується підтекстом для розкриття внутрішнього світу героїв.

Це заглиблення Ібсена в прозу дійсності не означало, що він відмовився від створення значних персонажів, образів людей, здатних на розв'язання великих етичних проблем. Тільки, на відміну від попередників, він шукає їх не в сивій давнині, а навколо себе. Саме такими є герої «Лялькового дому» – пересічні представники норвезького середнього класу. Але водночас вони є носіями певних моральних принципів, і, отже, їхні суперечки перетворюються на найскладніший ідейний конфлікт, який знаходить і філософське, і соціальне тлумачення. Завдяки такому підходу герої ібсенівської драми залишаються втіленнями людських ідеалів та водночас діють на сцені як живі, тобто мають власну, хай і суперечливу, психологію.

У «Ляльковому домі» можна помітити й деякі інші характерні ознаки ібсенівської драматургії: зокрема, поєднання трагічного та комічного. Привертає увагу те, що жанр твору автором не визначається ні як трагедія, ні як драма, ні як комедія. Це просто «п'єса в трьох діях». Таке визначення є цілком виправданим, тому що «Ляльковий дім» – синтез і першого, і другого, і третього. Наприклад, сцена з репетицією тарантели трагічна й комічна водночас. Значно посилює трагіфарсове звучання і такий персонаж, як доктор Ранк.

Композиція п'єси має інтелектуально-аналітичний характер. Як уже зазначалось, у творах Ібсена, дія починається зі зображення ілюзії щастя і закінчується повним його крахом та розумінням персонажами, що їхнє життя сповнене брехні. Саме так будується і «Ляльковий дім». У творі відбилась і така риса поетики «нової драми» Ібсена, як відкритість фіналу. Він не є закінченням колізії, що її організує, а початком нової, складнішої для Нори: одна річ – відкинути старе (завжди простіше сказати, чого я не хочу), і зовсім інша – збудувати власний світ, тим більше, коли невідомо, за якими принципами це робити, та ще й у такому суспільстві, у якому живе героїня.

Завдання і запитання для самостійного опрацювання

1. *Схарактеризуйте атмосферу в домі Хельмера і Нори. Чому дія відбувається саме на Різдво?*
2. *Дайте характеристику образу Хельмера. Які риси його характеру ви вважаєте головними? Обґрунтуйте свою відповідь.*
3. *Порівняйте життєвий шлях фру Лінне з долею Нори. Хто з них щасливіший? Обґрунтуйте свою відповідь.*
4. *Що спільного й відмінного у злочинах Нори та Крогстада? Поясніть ваше ставлення до обох учинків. Чи можна вважати те, що скоїла Нора, злочином?*
5. *Порівняйте, якою постає Нора на початку і наприкінці першої дії? Які зміни ви помітили? Чим їх можна пояснити?*
6. *Що саме намагається довести собі героїня? Чому ця проблема набуває для неї такого великого значення?*
7. *Які обставини і як впливають на становище Нори протягом II дії? Як би ви схарактеризували це становище і чому?*
8. *Хто, на вашу думку, та людина, яка може взяти на себе провину Нори? На яке диво очікує Нора?*
9. *Схарактеризуйте внутрішній стан Нори під час репетиції тарантели. Чим викликані ці почуття?*